

İLHANLI SONRASI HORASAN'DA HAKİMİYET MÜCADELESİ: TOGATİMURİLER¹

STRUGGLE FOR SOVEREIGNTY IN HORASAN AFTER THE ILKHANATE:
TOGHAY TIMURIDS

Dr. Öğr. Üyesi Gonca SUTAY

İğdir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD.,
gonca.sutay@igdir.edu.tr

İğdir // Türkiye

ORCID: 0000-0003-4414-5597

Doktora Öğrencisi Ali İÇER

İğdir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, acier76@hotmail.com

İğdir / Türkiye

ORCID: 0000-0002-8893-8401

ÖZET

Cengiz Han'ın torunu olan Hülagü Han tarafından kurulan İlhanlılar devleti; Mengü (Mönke) Han'ın 1253'te kurultay kararı ile kardeşi Hülagü'yü İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tabi bir (İl+Han /bölge hükümdarı) olarak görevlendirmesinin ardından Tebriz merkez olmak üzere resmen 1256'dan sonra kurulup 1295'te tam bağımsız hale gelmiş ve Hülagü'nün İlhan ünvanına nispeten bu isimle anılmıştır.

Hülagü'den sonra sırasıyla Abaka Han, Ahmet Teküder, Argun Han, Geyhatu, Baydu, Gazan Han, Olcaytu Han devleti yönetmiş ve en nihayetinde Ebu Said Bahadır Han'ın yerine vasi bırakmadan vefatı İlhanlı Devletinin de sonu olmuştur. İlhanlı hakimiyetinin son bulması ile bilhassa Horasan bölgesinde Togay Timuriler, Serbedariler gibi yerel emirliklerin mücadelesi söz konusu olacaktır ki bunlardan Toga Timuriler bölgede kısa süren fakat etkin bir hakimiyet kuracaklardır. Moğol Hanlarından Toğay Timur'un Cengiz Han'ın altıncı neslinden geldiği bilinmektedir. Nitekim Baba Bahadır, 705 (1305-1306) civarında yaklaşık 10.000 aileden oluşan Tümeni ile Horasan'a gelerek Olcaytu Han'ın hizmetine girmiştir. 715 (1315-1316) yılında Harizm bölgesine yapılan saldırı sonrasında Baba ve oğlu Suri, Garbi Kıpçak Han Özbek'in şikayeti üzerine Olcaytu tarafından idam edildi. Kadı Ahmed Gaffari'ye göre 725 (1324-1325) yılında. Togay Timur'un dedesi Baba Bahadır, 10 bin süvarisiyle Baydu b. Vasik, ailesiyle birlikte İran'da Sultan Muhammed'in yanına gelmiş ve padişahın fermanıyla öldürülmüştür.

¹ Bu çalışma 11. Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar Kongresinde (10-12 Ocak 2025)sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

Horasan tarikatı, ileri gelenleri ve ileri gelenlerinin ittifakıyla saltanata getirilen Togay Timur, iktidara geldiğinde ilk icraatı olarak Irak'a iki başarısız sefer düzenlemiştir. Çalışmamızın konusunu ise bu emirliğin kurucusu Toga Timur'un hakimiyet mücadelesi ve bölgedeki faaliyetleri oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı, Ebu Said Bahadır Han, Horasan, Toga Timur, Serbedar

ABSTRACT

The Ilkhanate, which was founded by Hulagu Khan, who was the grandson of Cengiz Khan, was officially founded in Tabriz in 1256, following Mönke Khan's seizure of Iran, Iraq, Syria, Egypt, Caucasia and Anatolia and a Congress Decree on the appointment of his brother Hulagu as Khan of these regions. It became independent in 1295 and its name was derived from Hulagu's title "Ilkhan".

After Hulagu, Abaka Khan, Ahmet Tekuder, Argun Khan, Geyhatu, Baydu, Gazan Khan, and Olcaytu Khan ruled the region, respectively, and the death of Ebu Said Khan without appointing a successor led to the fall of the Ilkhanate. Following the fall of the Ilkhanate, local emirates such as Toghay Timuris and Serbedaris struggled for sovereignty and among them Toghay Timuris dominated the region, efficiently even though for a short period. It is known that Toghay Timur, a Mongolian Khan, came from the sixth generation of a brother of Genghis Khan. As a matter of fact, Baba Bahadır came to the service of Olcaytu Khan by coming to Khorasan with his Division consisting of approximately 10,000 families around 705 (1305-1306). After the attack on the Harizm region in 715 (1315-1316), Baba and his son Suri were executed by Olcaytu upon the complaint of Garbi Kipchak Han Özbek. According to Kadi Ahmed Gaffari, in 725 (1324-1325). Baba Bahadır, grandfather of Toghay Timur, with his 10 thousand cavalry, went to by turning away from Baydu b. Vasik, he came to Sultan Mohammed in Iran with his family and was killed by the Sultan's edict. Toghay Timur, who was brought to the sultanate with the alliance of Khorasan's orders, elder, and notables, organized two unsuccessful expeditions to Iraq as his first actions when he came to power.

This paper will examine the struggle of the founder of this emirate, Toghay Timur, for sovereignty and his activities in this region.

Keywords: The Ilkhanate, Ebu Said Bahadır Khan, Khorasan, Toghay Timur, Serbedari

1. GİRİŞ

Cengiz Han'ın soyundan gelen ve İran'da padişahlık eden Moğol sultanları her zaman Horasan'ın yönetimini oğullarına kardeşlerine ya da en muteber emirlerine verirdi. Bu diyarın hükümetinde kim olsa bir padişah aciz duruma düştüğünde saltanat ona geçirdi. Hülegü Han'ın zamanında Abaka Han Horasan valisiydi. Abaka zamanında oğlu Argun Han, Argun zamanında oğlu Gazan Han, Gazan zamanında kardeşi Olcaytu Muhammed Hüdabende ve Olcaytu zamanında da oğlu Ebu Said Bahadır Han valiydi. (es-Semerkindî, 1353: 164).

Son hükümdar Ebu Said Bahadır Han devletin başına geçtiği dönem; İlhanlıların (İlhanlı adı için bkz. Yuvalı, 2000: 105) hakim oldukları sahada farklı siyasi oluşumların ağırlıklı olarak hissedildiği dönem olarak kaynaklara geçecektir. Nitekim bu dönem asıl konumuzu teşkil eden Toga Timuriler bahsi ile de doğrudan bağlantılı olduğundan hiç şüphesiz Ebu Said Bahadır Han dönemini de gözden geçirmek gerekir.

Babası Olcaytu Han'ın 1316'da ölümü üzerine atabeyi Emir Sevinç'in faaliyetleri ile merkez Sultaniyye'de; 1317 Nisan ortalarında (717 Saferin ilk günlerinde=15 Nisan'dan başlayarak) ecdadının tahtına oturan Ebu Said (Spuler, 2011: 376); henüz küçük yaşta olmasından dolayı devlet idaresi bir müddet Atabey Sevinç tarafından yönetilmiştir. (Yuvalı, 1994: 18). Nitekim Emir Sevinç daha 1316 tarihinde Ebu Said'in Sultaniyye'ye azimetinden sonra yanında Esen Kutluğ gibi emirleri de bulunmakla Horasan bölgesine hakim (vali) olmuştu. (Spuler, 2011: 376).

İlhanlıların son döneminin önemli Emirlerinden Melikü'l Ümera lakaplı, Olcaytu'nun iki kez damadı olmuş, Hülagü'nün en iyi subaylarından birinin torunu, vezir ve silahlı kuvvetler komutanlığı görevini sürdüren kişi (Roux, 2001: 434) olan Emir Çoban (Grousset, 2017: 426: “..Emir Çoban veya Cupan..”), tarafından da devlet Ebu Said'in saltanatının ilk on yılında oldukça kudretli idare edilmişti. Nitekim Emir Çoban; oğullarından Timurtaş'ı (Demirtaş) Anadolu valiliğine tayin edip göndermiş vezir Reşidüddin'in oğlu Celaleddin'i de ona veziri olarak tayin etmişti. Yine Emir Çoban ve Atabey Sevinç'in destekleri ile babası zamanından beri vezirliğini yapan Taceddin Ali Şah ile Reşidüddin Fazlullah'ı görevlerinde bırakmıştı. (Barthold, trz.: 44; Grousset, 2017: 426-427). Bu tarihler aynı zamanda İlhanlı devleti sınırlarında ciddi sorunların da yaşandığı bir dönemdir. Nitekim Çağatay şehzadelerinden olup Olcaytu zamanında Horasan'a geçmiş olan ve kendisine bir miktar ikta tevdi edilmiş bulunan Yasavur, Horasan'da bazı sıkıntılara sebep olurken; Mısır sultanı Melik Nasır Muhammed de Diyarbakır bölgesine girerek şehirleri yağmalamış; Altınordu hükümdarı Özbek Han ise Derbend'i geçerek Güney Kafkasya'yı istilaya başlamıştı. Tüm bu gailer sırasında İrencin Noyan Diyarbakır eyaleti valiliğine Sotay Noyan ise Ahlat ve Ermeniye valiliğine tayin edilmiş ve el-Cezire taraflarını müdafaaya memur edilmişlerdi. Emir Çoban bundan sonra Özbek Han'ın üzerine yürüyerek Altınordu hükümdarının kuvvetlerini bozguna uğratmış ve onları Derbend'in kuzeyine çekilmeye mecbur etmişti. (Barthold, trz.: 44-45; Spuler, 2011: 133-134).

Kaynaklarda Tacettin Ali Şah ile Reşidüddin Fazlullah'ın birbirlerinden olabildiğince nefret ettikleri belirtilmektedir. Ali Şah Emir Çoban başta olmak üzere diğer ümerayı Reşidüddin aleyhine tahrik etmek suretiyle 1317 başlarında onu azlettirmeğe muvaffak olmasına rağmen Atabey Sevinç tarafından himaye edildiği için onu öldürtememiştir. Ancak 1318 yılında ise Atabey Sevincin ölmesi üzerine Reşidüddin'in de hayatı tehlikeye düşmüş ve sonuçta oğlu İzzeddin İbrahim ile birlikte 1318 Temmuz'unda öldürülmüştür. (Barthold, trz.: 44; Spuler, 2011: 135) Onun öldürülmesi ile alakalı Hamdullah Müstevfi ; “...17 Cemaziyelevvel 718 (18 Ağustos 1318) tarihinde Ebher'in Hoşkderredre hududunda onu oğlu Hacı İzzeddin ile birlikte şehit ettiler.” bilgisini verirken (bkz. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, 2018: 497), Roux ise olayı şöyle aktarmaktadır: “...Reşidüddin bir öküz gibi ikiye kesildi. Ona yöneltilen suçlama ve eleştiriler olayı tahrik etmekten çok haklı göstermeye yönelik olsa gerekti...” (Roux, 2001: 435).

Özbek Han ile yaşanan savaş sırasında Emir Çoban'ın gayretsizlik gösteren veya firar eden ümerayı cezalandırmasını (“Çoban, Kafkas cephesinde Özbek'in hücumunu reddettiği sırada birçok ümerayı ezcümle Kurmuş İbn Alinak'ı şiddetle cezalandırmış hatta birkaçını da Özbek orduları karşısında ricat ettikleri için idam ettirmişti...” (bkz. Spuler, 2011: 135) hazmedemeyenler ise Emir Çoban'ı ortadan kaldırmaya karar vermiş ve Kurmuş Noyan kumandasında toplanmışlardı. Bunu haber alan Emir Çoban'ın Gökçe Göl kenarında oğlu Hasan'ın yanına geçmesi sonucunda ise muhaliflerin teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Bu sırada Vezir Tacettin'in yanına gelen Emir Çoban onun teminatına güvenerek onunla birlikte Ebu Said'in yanına gittiklerinde Emir Çoban'a karşı ittifak kuran aynı kabileye mensup Kurmuş Noyan ile İrencin Noyan Sultan'dan Emir Çoban'ı istemişlerdir ancak vezirin korumasında olan Emir Çoban'ı Sultan Ebu Said vermeye yanaşmamıştır. Böylelikle iki taraf arasında savaş kaçınılmaz olmuş ve 1319 tarihinde Miyaniç civarında meydana gelen savaşı Sultan'ın ordusu kazanmıştır ve Kurmuş ile İrencin başta olmak üzere pek çok ümera esir edilip öldürülmüştür. Bu vesile ile Emir Çoban da kendisine muhalif eden bütün ümerayı bertaraf etmek suretiyle devlet üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuştur. (Barthold, trz.: 45; Spuler, 2011: 136).

1325 senesine gelindiğinde ise Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun münasebetiyle Sultan Ebu Said ile arası açılmış (Teferruat için bkz. Spuler, 2011: 138) ve husumetin artması ise Emir Çoban'ın katli ve akabinde hanedanın yıkılışına sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 1967: 610 vd.). Ebu Said tarafından ilk olarak Emir Çoban'ın oğlu Dımışk Hoca katledilmiştir (Uzunçarşılı, 1967: 611-612).

Oğlunun katlini haber alan Emir Çoban ise firara mecbur olmuştu ki onu takip için görevlendirilen emirlerden birisi olan Togay komutasında bir kuvvet Save'ye kadar gitmesine rağmen O'nun çöl yolundan gittiğini ve bu nedenle ona yetişemeyeceğini anlayınca geri dönmüştür (Uzunçarşılı, 1967: 614). Ancak Emir Çoban daha sonrasında Herat Meliki Gıyasüddin'e sığınmışsa da Ebu Said'den çekinen Gıyaseddin onun öldürülmesine karar vermiş; Sultan'ın ölüm fermanını Emir Çoban'a göstermiş böylelikle ölümün kaçınılmaz olduğunu anlayan Emir Çoban Ekim 1327'de boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür (Uzunçarşılı, 1967: 615-616; Roux ise bu olayı şöyle aktarmaktadır: "...Çoban kendi adamları tarafından terk edildi ve Herat'a sığınmak zorunda kaldı. Bu yapması gereken son şeydi. Herat halkı kendisine yakışacak biçimde davrandı ve onu boğarak öldürdükten sonra başını- bazı kaynaklar küçük parmağını der- Ebu Said'e yolladı..." (Roux, 2001: 435; Spuler, 2011: 139-141; Teferruat için ayrıca bkz. Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini, 2018: 498 vd.).

Ebu Said Bahadır Han ise Çobaniler'in işini bitirdikten sonra Togay'ı Horasan emiri yapmıştır (Uzunçarşılı, 1967, s. 620; Narin Togay denilen bu zat için ayrıca bkz. Spuler, 2011: 142). Ebu Said'in hükümdarlığının son dönemlerine gelindiğinde ise Han'ın sırtını dayayabileceği kimsenin kalmadığını görmekteyiz. Ebu Said Bahadır Han 1336 yılına gelindiğinde yaklaşık otuz bir yaşında ölmüştür (Roux, 2001: 436). Hândmîr ise onun ölümü hakkında şu bilgiyi aktarmaktadır: "...Sultan Ebusaid ömrünün son zamanlarında eşleri arasında Dimeşk Hâce bin Çoban'ın kızı Dilşad Hatun'a önem vermiş ve Bağdat Hatun ile daha az ilgilenmeye başlamıştı. Bu yüzden Bağdat Hatun padişahu zehirlemeye cesaret etti. Mezkûr yılın 13 rebiülahir günü bedeni iyice zayıfladı ve vefat etti." (Hândmîr, 1333: 218-219) Bazı kaynaklara göre ise emirlerinden Kvadja tarafından zehirlenmek suretiyle öldürülmüştür. (Roux, 2001: 436).

İlhanlı Devletinin en parlak döneminde dahi topraklarının büyük bir kısmında Moğol olmayan çok sayıda emirin haraç ödemek ve aralarındaki anlaşmazlıkların Moğollar tarafından çözülmesine izin vermek konusunda itaatkar oldukları sürece garnizonlar kurmalarına izin verilmişti. Böylelikle Herat merkezli Kurt hanedanı Horasan'ın büyük bir kısmını; Şiraz merkezli Muzafferî hanedanı ise (Grosset Muzafferîlerin Kirman ve Fars eyaletine yerleşmiş olan üçüncü bir İranlı daha doğrusu Arap-İran karışımı bir hanedan olduğunu söylemektedir. Grousset, 2017: 429); Batı İran'ın bazı eyaletlerini yönetmekteydiler.

Ebu Said'in vefatının akabinde ise İlhan olacak Moğol adaylarının kontrolü bir dönem kendilerini Moğol geleneğine bağlamış olan Celayirîler tarafından gerçekleştirilmiştir (Hodgson, 2021: 482). Katip Çelebi ise 736 (h.)'da Ebu Said Bahadır Han'ın vefatının akabinde devletin zevale uğrayıp 754 (h.)'e kadar evladından 7 kimsenin Mülükü't Tevaif gibi bazı yerlere hükmettiğini zikretmektedir. (Katip Çelebi, 2009: 390) Ebu Said sonrası ortaya çıkan bu kargaşa sürecinde biri Anadolu valisi olan Uzun Hasan (Hasan-ı Bozorg) yani Hasan Celayir diğeri ise Ebu Said'in katliamından kurtulmuş Emir Çoban'ın torunu olan Küçük Hasan (Hasan-ı Küçük)'ün iktidar için ciddi mücadeleye giriştikleri görülmektedir.(Spuler, 2011: 147; "...Hemen bunun ardından Hasan Büzürk için yeni bir tehlike daha baş gösterdi. Çoban'ın idam edilen oğlu Timurtaş'ın Hasan Büzürk'ten tefrik edilsin diye Küçük Hasan tesmiye edilen veya büyükbabasına izafetle "Çobani" denilen oğlu -ki şimdiye kadar küçük Asya'da gizlenmiş ve 5 Temmuz 1336'da bir Cuma günü ortaya çıkarak Trabzon'a bir baskın teşebbüsünde bulunmuştu- kendisini çok benzediği babası Timurtaş diye göstermesi için kölelerinden Türk Kaçar'ı kullanmıştı.")

Nitekim Küçük Hasan rakibi Hasan Bozorg'u yenmek suretiyle başkent Tebriz'i ele geçirmiş ve merkez Tebriz olmak üzere Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i de içine alan bir hükümdarlık kurmuştu (Grousset, 2017: 428; Roux, 2001: 492). Küçük Hasan'ın askerleri Tebriz'i işgal ederek Sultaniye şehrini korkunç bir şekilde Oyratlara tahrip ettirdiler. Buna karşın çok geçmeden uydurma Timurtaş'ın aslı ortaya çıkmış; pek az askeri kalan Hasan Kuçek, Hasan Bozorg kuvvetleri karşısında Bağdat istikametine kaçmış oradan da Gürcistan'a geçmiştir. Büyük Hasan ise Sultaniye'ye girmiştir.

Bu başarısına rağmen cereyan eden hadiselerden sonra oldukça sıkışık kalan Hasan Bozorg Togay Timur'u Horasan'dan çıkarmak için faaliyete geçmekten başka çare görememiştir (Spuler, 2011: 148).

XIV. yy.a gelindiğinde bu kabile liderlerinin Irak ve zaman zaman Cezire ve Azerbaycan bölgelerine hâkim oldukları görülmektedir. Celayirliiler olsun Muzafferiler olsun bu kabileler birbirlerinin meşru varis olduklarını kabul etmedikleri gibi kendilerine öncesinde boyun eğmiş olanlara hükmetmeye devam etmek ve yenilerini de hakimiyet altına almak amacıyla sürekli bir savaş halinde olmuşlardı (Hodgson, 2021: 482).

Nitekim Ebu Said sonrası İlhanlı topraklarında iktidarın askeri emirlerin elinde olduğunu söylemek çok da yanlış bir ifade olmaz. Fakat bazı yerlerde yerel yöneticilerin de bazı kentlerde iktidarı ele geçirdikleri olmuştur. Batı Horasan'daki Sebzevar'da Moğol merkezi iktidarı zayıfladığında bir tasavvuf kastına mensup olan ve Şii Serbedarlar (Hânedan adını kurucusu Abdürrezzâk'ın, "Erkekçe başını darağacına vermek alçakça katledilmekten bin kere daha iyidir" şeklindeki ifadesinde geçen "serbedâr" (darağacı) sözünden almıştır. Bkz. Merçil, 2009: 549; İbn Arabşah, 2012: 66: "*Serbedal*"; ismin teferruatlı açıklaması için ayrıca bkz. Ahmetoğlu, 2014: 130-132.) Türki garnizonların yardımına başvurmadan yeni bir oluşum kuracaklardır (1337). Kendi bölgelerinde geniş çaplı desteğe sahip olan ve yıllar geçtikçe de güçlenen Serbedariler 1370 yılına gelindiğinde Nişabur'u dahi kendi topraklarına katmayı başaracaklardır (Hodgson, 2021: 483). Hâfız-ı Ebrû; Ebu Said sonrası bu dönem için şu ifadeleri kullanmaktadır:

Nazım:

Cihanda düzen bozuldu sultan öldüğü için

İran tahtına zaman toprak serdi

Her bir köşede bir padişah çıktı

Her birinin yapmak istediği farklı (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 5).

İlhanlıların rakip hanlarından olan bir diğeri ise bizim asıl konumuzu teşkil eden Toga Timur tarafından kurulmuş olan Horasan merkezli Toga Timuriler'dir. Bu çalışma Hâfız-ı Ebrû'nun *Zubdat al Tawarikh, Penc Resale-i Târih-i Der Bare-i Hevadis-i Devran-ı Emir Timur Gürgân*, Kadı Kadı Ahmet Gaffârî Kazvîni'nin *Tarih-i Cihân-ârâ*, Kemâluddîn Abdürrezzâk Semerkandî'nin *Matla'u's-Sa'deyn Ve Mecma'u'l-Bahreyn* gibi dönemin mühim ana kaynaklarının birebir çevirisi ve aktarılması suretiyle hazırlanmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan kaynaklarda geçtiği şekliyle bazen Toga Timur bazen ise Togay Timur ifadeleri kullanılmıştır.

2. TOGA TİMUR VE FAALİYETLERİ

Bir Moğol Hanı olan Toga Timur'un adı bazı kaynaklarda Tugay/Togay bazı kaynaklarda ise Togan şeklinde geçmektedir. Toga Timur'un altıncı göbekten (Toga Timur b. Suri (Surikuri?) b. Baba Bahadır) (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 5: "*Togay Timur Bin Suday Kaven Bin Baba Kaven*"; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni, 1396, s. 218: "*Togay Timur Han bin Suri bin Baba Bahadır bin Abukan bin İlkan (?) bin Bur bin Cuci Kasar –Cengiz Han'ın kardeşi*"; Hândmîr, 1333: 266: "*Toga Timur bin Sudây bin Baba Bahadır bin Abukay bin Emekan bin Tur bin Cuci Qassar bin Yesuka Bahadır*") Cengiz Han'ın bir kardeşinden geldiği bilinmektedir. (Minorsky, 1979:480; Devletşâh, 2011: 309: "*Toga Han Moğol padişahları neslindedir*"; Pool, 2020: 318: "*Toga Timur, Cengiz Han'ın bir biraderinin neslinden gelip 737 (1337)'den beri Horasan'da han idi*"; Grousset, 2017: 429: "*Cengiz Han'ın kardeşi Kasar'dan inen Toga Timur adında bir Moğol beyi de umumi düzensizlikten yararlanarak 1337'de Han ilan edilmişti.*"; Spuler, 2011: 146: "...Cengiz Han'ın biraderi Utkin neslinden gelen Togay Timur ebn Suday..."

Nitekim Baba Bahadır 705 (1305-1306) civarında yaklaşık 10.000 aileden mürekkep Tümeni ile birlikte Horasan'a gelmek suretiyle Olcaytu Han'ın hizmetine girmiş; 715 (1315-1316) tarihinde Harizm bölgesine saldırması üzerine Garbi Kıpçak Hanı Özbek'in şikayeti üzerine Olcaytu tarafından Baba ile oğlu Suri idam edilmiştir (Minorsky, 1979: 480). Kadı Ahmed Gaffârî'ye göre ise 725 yılında (1324-1325).

Toga Timur'un dedesi Baba Bahadır 10 bin süvarisiyle Baydu b. Vasık'tan yüz çevirmek suretiyle ailesiyle birlikte İran'da Sultan Muhammed'in (Olcaytu ağabeyi Gazan Han ile birlikte Müslüman olduğunda Muhammed Hüdabende (Abdullah) ismini almıştır. Teferruat için bkz. Özgüdenli, 2007, s. 345) yanına gelmiş ve Sultan'ın fermanıyla maktul olmuştu (Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni, 1396: 218).

İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın vefatı üzerine İran coğrafyasında karışıklıklar başlamıştı. Celayirli Hasan Büzürg tarafından Muhammed iş başına getirilmiş ancak Hasanın emirleri arasında yaşanan tartışmalar sonucu O'nun emirlerinden Uygur İrgenç gibi birkaç emir bir araya gelerek Horasan Emirlerinin de (Şeyh Ali b. Kuşçu, Ali Cafer, Argun şah gibi) yardımıyla Toga Timur'un yanına gelerek onu han ilan ettiler. (Hândmîr, 1333: 266; Minorsky, 1979:480; Spuler, 2011: 146; Hâfız-ı Ebrû, 1959: 5: "*Horasan emirleri ve vezirleri ittifak ederek Cengiz Han'ın kardeşinin soyundan olan Togay Timur bin Suday Kaven bin Baba Kaven'e padişahlık ismini verdiler.*"; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvîni, 1396, s. 218: "*Togay Timur büyüyüp gelişti, Şeyh Hasan İlkani'den suçlanan Irak ve Horasan emirleri özellikle Emir Ali Cafer, Emir Şeyh Ali Kuşçu ve Emir Argun Şah Hani Kurbani onu 737/1336-1337'de saltanata getirip Irak yolunu kaopatıp bu yılın Şaban ayında Sultaniyye'ye girdiler.*").

Hâfız-ı Ebrû, Toga Timur'un başa geçmesi ile alakalı Zubdetu't Tevarih eserinde şu bilgiyi bizlere aktarmaktadır: "*737 yılının başlarında Emir Zade Ali Cafer, Emir Şeyh Hasan'dan korkarak Horasan'a gitti. Emir Ali Kuşçu'nun oğlu Emir Şeyh Ali Horasan'ın emiriydi. Onu Şeyh Hasan'ın hükümetine karşı muhalefet için kıskırttı. Emir Şeyh Hasan hakkında kuruntusu olduğundan muhalefet için başkaldırdı. Horasan emirlerini teşvik ederek Irak hükümetinin zayıf olduğunu ve eğer oraya giderlerse kolaylıkla ele geçireceklerini belirtti. Horasan'ın emirleri, büyükleri ve eşrafi ittifak ederek Toga Timur bin Suday bin Baba Bahadır bin Abakan Emekan bin Tor bin Cuci Kasar bin Yesukay Bahadır'a- Cengiz Han'ın babası- padişahlık ismini verdiler. Kalabalık ordularla Darülmülk Sultaniyye'ye doğru yola çıktılar. Yolda Emir Argun Şah bin Emir Nevruz bin Emir Argun ve Emir Abdullah Mevlay emirlerden bazılarıyla birlikte onlardan yüz çevirdiler. Bu yüzden onların kalbinde endişe oluştu. Ancak Irak tarafından Emir Ekrenc, Tervet bin Nârî ve bu ikisinden başka bazı emirler onlara bağlanınca onları Irak ve Azerbaycan memleketlerini kurtarmak için kıskırttılar. 737 yılının Şaban ayında Darülmülk Sultaniyye'ye girerek o vilayeti ele geçirdiler. Onların ordusunun gücünün, büyüklüğünün haberi Emir Şeyh Hasan'a ulaştığında o, Tebriz'deydi.*" (Hâfız-ı Ebrû, 2001: 65).

Devletşah Ebu Said ve hanedanın buhrana uğramasından sonra Esterabad ve Cürcan bölgesinin saltanatının Toga Timur'da karar kıldığını, Horasan'daki Serbedaran emirlerinin ona tabi olduğunu ve Horasan'ın büyük bir bölümünü eline geçirdiğini kaydetmektedir. (Devletşâh, 2011: 309).

Tarihler 1337'yi gösterdiğinde Toga Timur Sultaniyye'ye kadar ilerlemiş; bu sırada Baydu'nun torunlarından Musa Han İbn Ali (Spuler, 2011: 145) lehine harekete geçen Oyrat ordusunun bir hücumunu zahmetsizce püskürtmüştür. Toga Timur'un askerleri mukabeleten içinde Musa'nın ordu kumandanı Esen Kutluğ'un tımarı bulunan "*Nou-Hamadan*" şehrini yağma ettiler; buna rağmen Musa ile Togay Timur çok geçmeden Hasan Buzurg ile Abaka'nın biraderi Mönke Temur'un torununun torunu Prens Muhammed İbn Yul Kutluğ'a karşı bir uzlaşma imzaladılar (Spuler, 2011: 145-146). Meraga'da (Minorsky, 1979: 480: "*Garmarud mevkiinde*") meydana gelen kat'i savaşın tam ortasında (takriben 26 Mayıs 1337/Zilkade ortası 737 H.) Togay Timur harp meydanını terk ettiğinden Musa firara mecbur kaldı. Oyrat emirleri ile bir kalede muhasara edilen Musa 10 Temmuz 1337/10 Zilhicce 737'de idam edildi. Togay Timur; Hasan Büzürg ile iki savaş daha gerçekleştirdikten sonra Bestam'a çekilmiş; orada etrafına topladığı taraftarlarıyla birlikte Horasan üzerine yürümüştür. Ancak bu sıralarda O'nun belli yardımcılarından Şeyh Ali 10 Temmuz 1338'de idam edilmiş; Musa'nın ordu kumandanı Esen Kutluğ kendi isteğiyle Hasan Buzurg'un tabiiyetine girmesine ve affedilmesine karşın 1337/37 (738 h.)'de başı kesilmiştir (Spuler, 2011: 147; Minorsky, 1979:480)

Bu hadise Zubdetu't Tevarih'te şöyle aktarılmaktadır: “...Arran'a gitmeyi doğru bulmadı. Onunla Şehzade Satibek (Spuler, 2011: 148: “...Abu Said'in hemşiresi olup vaktiyle 6 Eylül 1319'da büyük babası Çoban (Hasan Kuçek'in büyükbabası) ve ondan sonra da Apa ile evlenmiş olan Satı Beg ki şimdi Emir Seyurgan ile sıkı münasebette bulunuyordu...” ve oğlu Siyurgân arasında ahit ve anlaşma yenilendi ve böylece birbirlerine kuvvet vermiş oldular. Irak-ı Acem'de Horasanlılar servet sahiplerinin mallarını müsadereye ve makam sahiplerinin görevlerini iptale başlayınca birçok asker onlardan ayrılarak kendi evlerine gittiler. Horasan'dan gelen fazla kalmadı ve evleri Horasan'da olan askerlerin de bazıları evlerine döndü. “El İnsan abiydil ihsan” (İnsan iyiliğin kuludur) cümlesi zahir oldu. Musa Han tarafından Emirzade Mahmud bin İsen Kutlug, Toga Timur ve Horasanlılar ile savaşmaya geldi. Horasanlılar karşısında yenildi. Horasanlılar İsen Kutlug'un adıyla meşhur olan Nov Hemedan şehrinde katliam ve yağmada bulundular. Müslümanların mal ve namusunu kendileri için mübah ve helal bildiler. Bu hezimetten sonra Musa Han ve Uyrat kavmi Toga Timur Han ve Horasanlılar ile sulh yaptı. Birlikte Emir Şeyh Hasan ile savaşa gittiler. Meraga vilayetinde Ketbu sınırında 737 yılının Zilkade ayında iki taraf birbirine ulaştı. Savaş aletleri ortaya konmadan ve zafer ile hezimet yolları açılmadan önce Toga Timur Han geri çekilerek aceleyle döndü” Hâce Rızaeddin Abdulhak, Hâce Alaeddin Hindu ve Horasanlılardan bir topluluk Musa Han ile birleştiler. Savaş sonrası onların birçoğu Emir Şeyh Hasan'ın sipahileri tarafından öldürüldüler. Musa Han ve Uyrat kavmi büyük mücadele sergileyerek belalara göğüs gerdiler. Musa Han ve Uyrat kavmi, Şeyh Hasan'ın ordusuna oranla Toga Timur Han ve Horasan ordusunun dönmesinden sonra zayıflamış ve mukavemet gücü kalmamıştı. Bu yüzden hezimete uğradılar ve Musa Han bir toplulukla birlikte Hezare Mülk'e giderek orada saklandılar. Uyrat emirleri kaleye sığındı. Emir Siyurgân ve Hacı Togay bazı askerlerle birlikte onlarla savaşmaya gittiler. Onları oradan atıncaya kadar yaklaşık bir ay boyunca her gün savaştilar. Musa Han'ı Hezare Mülk'te ele geçirerek Emir Şeyh Hasan'ın yanına götürdüler. Onu mezkûr yılın 10 zilhicce kurban bayramı günü katlettiler. Toga Timur Han ve Horasanlılar Bestam'a kadar hiçbir yerde durmadılar. Horasan sınırına ulaştıncaya çoğu onlardan kopmuş olan Emir Argun Şah ve Horasan emirlerine ulaştılar. Yeniden aralarında ahit tazelediler. Emir Argun Şah, Emir Şeyh Ali ile ahdini bozarak onu kurban bayramında öldürdü. Böylece Emir Şeyh Hasan'ın devletinin iki düşmanı aynı günde farklı memleketlerde öldürülmüş oldu. Horasan emirlerinin tamamı ittifak ederek Horasan saltanatını bir elde toplayarak Toga Timur'u padişahlığa yükselttiler. Emir Şeyh Hasan ise Azerbaycan ve Irak memleketlerini kendisine bağlı sayarak geçmişte ihmal ettiği konuları tedarik ile meşgul oldu. (Hâfız-ı Ebrû, 2001: 66-67).

Bu yenilginin ardından Bistam bölgesine çekilen Toga Timur Mazenderan ve Horasan bölgesinde hüküm sürmeye devam etmiştir. Tam da bu sıralarda Horasan bölgesinde farklı bir güç unsuru ortaya çıkacaktır. Horasan veziri Hoca Aleaddin Muhammed'in adamlarının cebr ve tehditleri sonucu Serbedariler saltanatı kurulmuştu. Bunların hâkimiyetinin genişlemesi Toga Timur'un imtiyazlarını kısıtlamıştı. Kızının Herat'taki Kart/Kert hanedanından Muizzaddin Kart ile evli olması ise Toga Timur'un bu hanedanlıkla dostane ilişkilerini devam ettirmesinin de sebeplerinden olarak gösterilebilir. (Minorsky, 1979: 481; Roux, 2001, s.491: “ Herat hükümdarı Muineddin Pir Hüseyin (1332-1370) bütün diğer emirler gibi Cengiz Hanlı Togay Temür adında (1336-1353) bir prensin himayesine girmekte gecikmedi; fakat onu kendisi seçmiş ve kızlarından biriyle evlenerek onunla ailevi bağlar kurmuştu. Aslında hizmet etmekten çok ondan yararlanarak Togay Temür'le dostane ve yakın ilişkiler kurmuştu.”).

Toga Timur 737/1336-1337 yılında bir ordu toplayarak Irak'a yöneldiğinde o diyardaki yöneticiler birbirleri ile çekişme halinde olduğundan ona sığınacaklarını düşünmüştü. Togay Timur'un hükümetinin ilk yıllarında Horasan'ın muteber emirlerinden olan Emir Argun Şah bin Orda bin Gazân bin Argun Aka ve Emir Abdullah bin Mevlay ona muhalefet etmişlerse de Togay Timur Irak seferinden döndükten sonra onunla ittifak ettiler. 738 yılında Emir Şeyh Hasan İlkânî, Togay Timur'u padişah olarak tanıdı.

Horasan ordusunun yardımıyla Emir Şeyh Hasan Kuçek'i defetmeye tamah ederek ondan istekte bulundu ve Bağdad'da hutbeyi Togay Timur Han adına okuttu. Togay Timur Han da Horasan ve Mazenderan ordusuyla o tarafa doğru yola çıktı ama elinden bir şey gelmedi. (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 5).

Tarihler 739/1338-1339'u gösterdiğinde Hasan Büzürg siyasetini değiştirmek suretiyle Toga Timur'u Irak'a davet etmiş o da refakatinde Nevruz'un oğullarından Argun Aka'nın torunu olan Emir Argun Şah ile Irak'a geldi. Toga Timur'u Save'de ziyaret ettiği sıralarda maliyeden sorumlu Hoca Aleaddin Muhammed bir yandan halkı sıkıştırırken diğer taraftan Çobanilerden Hasan Küçük ile müzakerelere girişmişti. Hasan Küçük ise bu gelişmelerin akabinde Han'ı Hasan Büzürg yanında küçük düşürmek için bazı girişimlerde bulununca bu olaylardan tiksinen Moğol Hanı aynı gece Merega'daki karargahını dağıtıp Horasan'a dönmüştür. (Minorsky, 1979: 481).

Zubdetü't Tevarih'te bu dönemde cereyan eden hadiseler şöyle aktarılmaktadır: “Emir Şeyh Hasan'ın elçileri Toga Timur Han'ın yanına gelerek onu Ebu Said'in saltanat tahtına davet edince kışın ortasında büyük bir ordu ile Mazenderan'dan Irak yoluna koyuldu. 739 yılının Recep ayında Emir Argun Şah ile Tervet, Ali Mikail, diğer Horasan emirleri ve Hacı Alaeddin Muhammed Rey sınırından Save'ye geçtiler. Emir Şeyh Hasan İlkanî, emirleri ve kendi devlet erkânı ile onu karşılayarak beğenilir bir şekilde hizmette bulundu ama bu durum netice vermedi. Toga Timur Han ve Horasan emirlerinin kendi reyleri yoktu. Hacı Alaeddin Muhammed'in görüş ve tedbirlerine tabi idiler. Hacı tahrik edici bir şekilde görevlilerin görevlerini iptal edip malları müsadere ederek reayanın mallarını zayi etti. Henüz temelleri sağlam olmayan devlette sıkıntılar görüldü. Özellikle orada bulunmayan emirlerden birinin mallarına el konuldu. Emir Şah Hasan İlkanî'nin Gazân Han ve Olcayto tarafından bağışlanmış mallarına da el uzatıldı. Kendi kendine şöyle dedi:

Beyit:

Bu işte kötü tedbir aldığım için;

Kimin günahını alayım kendim ettim.

Artık kendisinin hiçbir tarafta emniyette olmadığını düşündü. Hiçbir şekilde onlardan yüz çevirmedi. Emir Siyurgân ve Hacı Togay, Emir Şeyh Hasan'ın saltanatu ona (Toga Timur'a) verdiğini ve onlarla birlikte Çuha'ya gitmekte olduğunu duyunca onlar da bu devletten ümitlerini kestiler. Şehzade Satibek, Siyurgân ve Şeyh Hasan Çopanî, Arran'dan Ucan'a ulaşınca Karaçeri-Timurtaş olmuş- Bağdad'da Uryat Kavmi ile muhalefet etmiş ve onlardan kaçmış. Onu (Karaçeri'yi) yakalayarak onların yanına getirdiler ve ferman hükmüyle zehir içirdiler. Toga Timur Han ve devlet erkânı bu taraftan Surlak'a geçti. Emir Şeyh Hasan Çopanî hemen zekice mesajları Toga Timur Han ve Emir Şeyh Hasan İlkanî'ye gönderdi. Bu elçilerle Emir Şeyh Hasan Çopanî, Toga Timur Han'a tuzak kurarak onu çok kötü bir şekilde aldattı. Önce bir grubu Toga Timur Han'ı Dilşad Hatun ile evlenmek için teşvik etsinler diye ayarladı. Böylece o, Emir Şeyh Hasan'a karşı vefasızlık fikrine kapılarak Çopaniler ile ittifak edecekti. O (Toga Timur) bu yolu açınca, şöyle bir mesaj gönderdi: Biz Hz. Allah'tan sizin sayenizin altında olmayı, Satibek'i sizinle nikâhlamayı ve bütün Çopanilerin sizin için hizmet kemerini kuşanmasını diliyoruz. Bizimle düşman olan Emir Şeyh Hasan'ın defî için ittifak ettiğimizde bu işi yapalım. Toga Timur Han bu sözlere inanarak şöyle dedi: Bu muamelede muhkem olursanız ben sizinle ittifak ederim. O cevabında şöyle dedi: Muhkem olmak senin elindedir. Satibek, düşmanı def edeceğinizi ne zaman anlarsa sizinle nikâha razı olur. Bu konuda kendi hattınızla bir mektup yazabilirsiniz ben de onu burada okuyup nikâh mevzusunu halledeyim. Birlikte düşmanı defedelim. Toga Timur Han işin başını sonunu düşünmeden bir mektup yazdı. Mektubun içeriğinde Çopanilerin, İlkanilerin defî için adım atması ve ulusun imaretiyle cihanın alınması, muhalefetin ortadan kaldırılması meselesi vardı.

Toga Timur bu tuzağa düşünce onun (Emir Şeyh Hasan Çopanî) sevinçten içi içine sığmadı ve şöyle dedi: Şimdi bu orduyu birbirine düşürdüm. Gece Şeyh Hasan Noyan'ın yanına gitti ve onun niyabetini istedi.

Bu hikâyeyi ona anlattı ve mektubu ona verdi. Ona (Emir Şeyh Hasan'a) şöyle bir mesaj gönderdi: O getirdiğin, dost sandığın bin tümen harcadığın kişi senin hanedanın hakkında bu düşüncelere sahiptir. Beni düşman bilmene rağmen ben bu ihaneti sana reva görmüyorum. Seni haberdar ettim ki dostunu ve düşmanını tanıyasın. Emir Şeyh Hasan İlkanî bu sözleri duyup mektubu görünce hayretler içinde kalarak ellerini birbirine vurdu. Emir Nevruz'u çağırarak konuyu ona açtı ve mektubu ona verdi. O utancından başını yerden kaldıramadı. Ona teşekkürler edip Toga Timur Han'ı kınayıcı sözlerde bulundu ve ona dedi: Şimdi senin hükmün doğrudur. Toga Timur'un yanına giderek onu kınadı. O utanarak gece kaçmayı düşündü ve şöyle dedi:

Şiir:

Uykuda iken Tanrının fermanı ile;

Güneşin yanında Yıldızlar gibi uyanırım.

Ertesi gün Toga Timur Han Horasanlılar ile birlikte Horasan'a yöneldi. Oraya varıncaya kadar hiçbir yerde konaklamadılar. Artık onun yanında olan emirlerin her biri bir diyara dağıldı. böyle güçlü ve temelli devlet ve sağlam bir saltanat bir horozun ötüşüyle çözülmesi ve güçlü ordular oluşturan birinin piyade birinin karşısında dağılması kimin aklına gelirdi?" (Hâfız-ı Ebrû, 2001: 73-76).

739 ve sonrası için Penç Risalede şu bilgi aktarılmaktadır:

"Yine aynı yılın başlarında 739 yılının başlarında Togay Timur Han'ın kardeşi Emir Şeyh Ali Kaven, kardeşini kınayarak onun iki kez Irak'a ordu götürmesine rağmen başarısız döndüğünü söylüyordu. O, ben ferman üzere sefer edip o diyarın tümünü almadan geri dönmeyeceğim diyordu. Bu hedefle bütün sipahisiyle Irak'a yöneldi. Gizlice Emir Çopan'ın oğlu Emir Siyurgân'a elçi göndererek onu kendisine müttefik yaptı. Ebher'e ulaşınca Emir Melik Eşref, Emir Şeyh Hasan Kuçek'in yanından bir orduyu alıp onun üzerine yürüdü. Birçok muharebeden sonra Emir Şeyh Ali Kaven ve Emir Siyurgân hezimete uğradılar. Bu ordu Horasan'a döndükten sonra Serbedâriler huruç (isyan) etmiştiler. Emir Şeyh Ali bir ordu ile Beyhak'a yöneldi ve Serbedâriler ile yaptığı savaşta öldürüldü. Yine o günlerde Seyyid İmad, Semnan ile Taberistan arasında olan Ferim ve Hezare-i Cerib vilayetinde 741 yılı aylarında isyan etti. Bulunduğu konum hisarlı olduğundan Padişah Togay Timur kaç kez oraya asker gönderdiyse de başarılı olamadı. Halen onun evlatları orada Hz. Saltanat Şiar'ın kulluğu altında hakimdirler. (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 6).

741 (1341)'de bir kez daha Irak'ı istila eden Toga Timur'a bu kez Olcaytu Han'ın kızı olan Sati Hatun ve Emir Çoban soyundan Şiburgan kendisine yardımcı olmuştur. Ancak Toga Timur'un kardeşi Ali komutasındaki ordu Abhar civarında Hasan Küçük'ün kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştır. (Minorsky, 1979: 481).

Horasan bölgesi çok geçmeden Nişabur ve Tus'a hükmeden Argun Şah'ı memleketinden uzaklaştıran Serbedarilerin hakimiyetine geçmiştir. Serbedar Vaciheddin Mes'ud; Atrak kenarında Han'ın kuvvetlerini yenmiş ve Ali Gavun'u öldürmek suretiyle de bir müddet Cürcan bölgesine dahi hakim olmuştur. (Minorsky, 1979:481; Pool, 2020: 318) 745 yılında Emir Veciheddin Serbedar Sebzivar civarına ordu göndermiş; bunun üzerine Toga Timur onlara karşı bir ordu göndermiş ve Rüstendar sınırında Emir Veciheddin öldürülmüştür. (Hâfız-ı Ebrû, 2001: 171). Serbedârilerin hükümet sırası Hacı Yahya Kerâvi'ye gelince ve Hacı Yahya Beyhak, Nişabur, Tus, ve oraya tabi olan yerleri istila edince Togay Timur Han birkaç kez onun üzerine ordu gönderdi. Onların arasında defalarca savaş oldu ama bir netice alınamadı. Togay Timur'un Hacı Yahya'ya yazdığı mektupların birinde bu kıta vardı:

Şiir:

Zamanın cefasına boyun ey ve isyan etme;

Büyük işleri küçük saymak mümkün değildir

Madem Simorg gibi Kaf Dağı'na kastedemiyorsan

Serçe misali tüylerini dök mütevazı ol

*Zihninden imkansız hayalleri at
Ki yüz binlerce kişinin başı gitmesin
Hace Yahya da cevaben şöyle yazdı:*

Şiir:

*Zamanın zulmüne neden boyun eğelim
Muhtasar (küçük) işe neden razı olalım
Deniz ve dağları bırakıp geçelim
Simorg misali dağ ve suları kanatlarımızın altına alalım
Ya muradımız üzere dünyayı ayağımızın altına alırsız
Ya erkekçe himmetimizle başımızdan geçeriz.
(Hâfız-ı Ebrû, 1959: 6; Hâfız-ı Ebrû, 2001: 251-252).*

Serbedariler her yıl Han'a tabiyetlerini yenilemek üzere Han'ın sarayına gelmelerine karşın Toga Timur lafzi iktidarla iktifa etmek zorundaydı. İşte bu ziyaretlerden biri esnasında Tuga Timur Serbedarilerden Yahya Karrabi tarafından öldürülmüştür. (Minorsky, 1979: 481; Pool, 2020: 318). Toga Timur'un öldürülmesi hadisesi Devletşâh'ta şöyle aktarılmaktadır: "*Tarih-i Serbederan'da anlatılmıştır ki: Serbedarlar sözlerini ve yeminlerini yenileyip kulluklarını arz etmek için her yıl Beyhak'tan Esterabad'a hanı ziyarete giderlerdi. Hükküm sürme sırası Hace Yahya-ı Kerrabi'ye gelince o da bunu sürdürerek hanı ziyarete gitti ve Düveyn-i Esterabad'da hanın ordugahına ulaştı. Üçüncü gün Han, Yahya için şahane bir ziyafet düzenledi. Onun mülazımları ve emirleri için bir sofraya kurdular. Han da kendi yerinde saltanat tahtına oturdu. Serheng Hafız Şigani de Hace Yahya'nın yanındaydı ve bin kişiye yakın bir cemaat uzakta oturuyordu. "Bu gün Moğol'u öldürmek mümkündür" dedi Yahya Hafız'a. "Bu benim de hatırımdan geçiyor" dedi Hafız. Bunun üzerine Yahya Hafız'a: "Sen şimdi Han'ın yanına git. Herkes senin ona söyleyecek bir sözün olduğunu zannedecek. Hiç çekinmeden Han'a doğru yürü ve bir vur, ben de sana yardıma gelir onun işini bitiririm. Tabi bizim hizmetkarlar da boş durmayacak." dedi. Hafız kalktı ve Han'a doğru gitti. Hacıpler onu engellemek istediler ama "Bırakın belki söyleyecek bir sözü vardır" dedi han. Hanın yanına giden Hafız çizmesinin içinden bir bıçak çıkardı ve ona vurdu. Emir Yahya'da koşarak geldi ve tibrizini (Kelime teberzin olmalı: (نيزریت) i. (Fars. teberzin) Eskiden savaş âleti olarak kullanılan ve eyere asılan küçük balta. Bkz. <http://www.lugatim.com/s/teberzin>. Erişim tarihi:09.07.2021) kafasına yerleştirdi. Hizmetkarlar da koşup hep birden hücum ettiler. Hanın etrafında bulunan herkes kaçıştı ve Yahya böylece Han'ı öldürdü." (Devletşâh, 2011: 309-310). Penc Resale'de ise bu hadise şöyle aktarılmaktadır:*

Karşılıklı elçilerin gidiş gelişlerinden sonra Hace Yahya dostluk ve itaat adı altında bahadırlarından 300 kişiyle Togay Timur Han'ın ordugahına yöneldi. Oraya varınca Togay Timur Han'ın sarayının kapısına silahlı bir şekilde geldiler. Togay Timur otağındaydı. Şöyle duyulmuştur ki: Hace Gıyaseddin Behrâbâdî bir iki talebe ile beraber oradaydı. Zamanın hile ve tuzaklarından gafletteydi. Gaflet afatından Allah'a sığınırız. O gün Togay Timur'un yanında bahadırlarından ve nökerlerden kimse yoktu. Kapıcılarından hizmetçilerden ve saray hâcelerinden bir grup yanındaydı. Hiç kimse böyle bir tuzağın olacağını tahmin etmemişti. Hace Yahya, Hafız Şagâni ve iki serbedâr daha içeri girdiler. Silahlı oldukları halde Horasan'ın işleri hakkında konuşmaya başladılar. Konuşma esnasında Hafız Şagâni bir baltayı çıkararak Togay Timur Han'ın kafasına indirdi. Böyle olunca Hace Yahya onun başını bedeninden ayırdı. Dışarda bulunan Serbedâriler yırtıcı aslan misali kılıçlarını çekerek dalgalanan deniz misali salavatlar getirdiler ve hiç kimseyi sağ bırakmadılar. Togay Timur Han'ın ordugahında katliam yaptılar. Büyük, küçük, Türk Tazik kimi yakaladıysa öldürdüler. Öyle bir iş yaptılar ki kıyamete kadar unutulmayacaktır. Togay Timur Han'ın evlatları ve bağlılarından ele geçirilenler öldürüldü. Bazıları da kaçtı. Padişahın ordugahını bir anda öyle perişan ettiler ki eser kalmadı.

Kaçıp saklananlar kurtuluş yolu bulanlar kaçtı diğerleri ise yakalanıp öldürüldü. (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 7; Ayrıca bkz. Hâfız-ı Ebrû, 2001: 252).

Toga Timur, Dvin civarında 16 Zilkade 754/13 Kanun I 1353 tarihinde öldürülmüştür. (Minorsky, 1979: 481; Pool, 2020: 318; Devletşâh, 2011: 310: “Toga Timur’un ölüm tarihi hakkında azizlerden biri şu tarihi söylemiştir: Alemin padişahı Toga Timur’un katli Celal sahibi Tanrı’nın hükmüyle Hicretin 755. Zilkade ayının On altısında cumartesi günü olmuştur.”; Kadı Ahmed Gaffârî-i Kazvînî, 1396, s. 218: “Onun hükümeti Irak’ta ilerlemedi ve Horasan’dan bazı hükümet ile kanaat etti. Sürekli onunla Serbedariler arasında çekişme vardı. Sonunda 753/1352-1353 yılında Sultan Dvin’de Hâce Yahya Kerabî Serbedâr eliyle öldürüldü.”; Spuler, 2011:150-151: “...en sonunda 1351-52 (752 h.) Horasan’da 1336-37 (737 h.) tarihinde yerleşmiş olan Serbedari’lerin Şii çapulcu orduları ile savaşta Astarabad’da şehit düştü...”) Onun ölümünün ardından Hâfız-ı Ebrû’nun ifadesiyle “Serbedârîler o vilayeti viran ettiler gül bahçesindeki her gülü kopardılar ve bütün kıymetli şeyler ganimet olarak Serbedârîlerin eline geçti. Onların işi revaç buldu ve isimleri etrafta duyulmaya başladı.” (Hâfız-ı Ebrû, 1959: 7). Nitekim kaynaklarda Serbedarlardan Yahya Karrabî’nin en önemli icraatlarından biri olarak Toga Timur’un Gurgan ve Mazenderan’daki varlığına son vermesi gösterilmektedir. (Ahmetoğlu, 2014: 138).

754’te Lokman’ın geçtiğini söylesek de 789’a kadar Astrabad’ı yöneten ve bazı kaynaklarda gaspçı olarak değerlendirilen Emir Veli (Amir Vali)’den (Minorsky, 1931: 800) bahsetmemek doğru olmaz. Nitekim Toga Timur’un vefatının ardından Emir Veli tüm bölgeyi işgal edip Serbedarileri yenilgiye uğratmış ve Toga Timur’un oğlu Lokman’ı başa geçirmek için uğraşmışsa da bunda başarılı olamadığı gibi bu hareketinden de pişmanlık duyarak başta Lokman olmak üzere tüm Toga Timur hanedanını memleketten sürmüştür. (Toga Timur vefat etikten sonra oğlu Lokman 1388’e kadar ona halef olmuştur. Bkz. Spuler, 2011: 151).

Emir Veli’nin idaresi Timur’un bölgeyi istilasına kadar devam etmiş ve nihayetinde 786 (1384)’te Timur’a karşı yaptığı muharebede firar ettiği anda öldürülmüştür. (Pool, 2020: 318).

Nizamüddin Şami Zafername adlı eserinde Emir Veli ile Emir Timur arasında 1384 yılında vuku bulan savaşı şöyle aktarmaktadır:

“Evvelce zikredildiği veçhile Emir Veli ahdü peymanda bulunmuştu; fakat sonradan sözünde durmadı. Emir Timur Türklerin sıçan yılına tesadüf eden yedi yüz seksen altı yılında (1384 m.) Esterabad’a gitmek üzere yola çıkarak Termiz yolundan Ceyhun Suyu’nu geçip Belh vilâyetine geldi. Bir kaç gün orada kaldıktan sonra etraftan asker toplanmasını emretti, fakat bundan evvel Şah Şüca’a bir adam göndererek kızını istemiş ve bunun için her iki taraftan elçiler gidip gelmişlerdi. Bu defa mumaileyhin kızını Emir zâde Pîr Muhammed’e getirmeleri için Uzun Ulcaytu ile Hacı Hoca’yı elçi olarak gönderdi. Bunlar yola çıkarak Şehzâdeyi alıp Belh şehrinde Emir Timur’a getirdiler, günlerce işşü işretle vakit geçirdiler. Bu mecliste işşü işret esnasında haddini aşarak bir kabahat işlediğinden Hacı Hoca’yı öldürdüler... Orduy-u hümayun yola çıkarak Baverd’i geçip Nesa’ya geldi. Şeyh Ali Bahadır ve Sevincik Bahadır ve ordunun monkulayı olan Emirler Kâvgûrşe vasıl olarak saflar kurup Emir Veli’nin karavullarıyla muharebeye tutuştular. Mübeşşir Bahadır ileri atılarak hücum ettiği sırada düşmanlar buna mukabil bir ok atıp iki dişini kırdılar; o bir hücum daha yaptı yaralı olduğu halde bir vuruşla bir düşmanının kafasını uçurarak meydana yuvarladı. Emir Timur mumaileyhin bu mertliğini görünce Kâvgûrş denilen yerin daimi olarak Siyürgalliğini kendisine verdi; sonra oradan kalkıp Durun denilen yere gelerek bir muharebeden sonra orasını da zapt ile Kûtval’ini öldürdüler ve oradan da hareketle Cilavun’a geldiler ve oradan da göç edip Cürcan suyu’nu geçerek Kebudcame ve Şaşman’a indiler. Burada koşunlarından ayrılmamaları ve izinsiz bir yere gitmemeleri için hezare ve sade Emirlerinden senet aldılar; aksi takdirde öldürüleceklerini, yağma edileceklerini söylediler. Dereler ve bütün sular üzerine köprüler kurulması için emir çıktı. Her gün yarım fersah kadar ilerlediler. O vilâyetin orman ve dikenlikleri çoktu. Emir’in ordusunun karavul’u düşmanın karavul’una rastladı.

Aralarında başlayan muharebede Hacı Muhammed Şah çok gayret gösterdi; fakat birdenbire bir kılıç darbesiyle 'eli yaralandı, Ak Timur Bahadır da çok fedâkarlıklar gösterdi, her ne tarafa döndüyse safları yarararak düşmanı geri püskürttü. On dokuz gün bu halde devam ettiler; Yirminci gün düşmanın karavul'u kaçtı. Emir Veli bu hali görünce büyük bir celadet ve cesaretle ileri atılarak kudret ve kuvveti yettiği kadar muharebe ettiyse de nihayet mağlup olup kaçtı; Emirin askerleri onun arkasından dolu dizgin giderek bahadırlarından bir çoğunu yakaladılar. Aşağı indikleri vakit herkesin koşunu ayrıca kendi önünde bir hendek kazarak bir fâsıl yaptı ve fâsılı demir çubuklarla ve sııklarla tahkim etti. Akşam olduğunda Emir Timur ordudan otuz koşun seçerek dışarı çıkardı, onları pusularda bir yere tayin ederek orada tuttu. Geri kalan askerler fâsılı muhafaza ettiler, gürgâ, nefir, borgu, nakkare çaldılar; bunların sesinden ve cengâverlerin naralarından bir kıyamet koptu, mücahitlerin yürekleri coştı. Bu esnada Emir Veli büyük bir ordu ile hisardan dışarı çıkarak hücum etti, fâsıl ve hisar üzerine yürüdü; yumruk darbeleri, hayvanların nallarının şiddeti ve hücumların dehşeti ile demir çubuklar ve direklerle tahkim edilen fâsıl parça parça oldu; fakat onların askerlerinden bir çoğu da hendeğe düştü. Emir zade Emiraşah bizzat atı ile atılarak Emir Veli'nin hücumunu önledi. Ordunun düşmanlar üzerine ok yağmuru yağdırmasını emretti. Bu zamanda pusuda bulunan otuz koşun da dışarı atılarak kılıçları çekip hücum ettiler ve kılıç darbesiyle düşmanları sürdüler. Emir Veli bundan evvel orada bir çok kuyu kazdırmış ve bazı yerde kazık çaktırmış, su doldurmuştu; nihayet bunlar kaçarak bu yoldan dışarı kendilerini attıkları zaman büyük bir kısmı bu kuyulara düştüler, helâk oldular. Emir İgü Timur onların nigavul'u için takibe koyuldu. Emir Veli bir kaç uşağı ile karılarını ve çocuklarını alıp kaçtı, yolu kaybederek Lenkru'ya gelip malını mülkünü terk ile canını selâmete erdirdi, karısını Girdküh'da bırakarak kendi Rey tarafına gitti. Emir Timur, Hudaydad Bahadır, Şeyh Ali Bahadır, Ömer Bahadır, İnağ Humari ile diğer bahadırlardan mürekkep bir cemaati onun arkasından gönderdi. Bunlar ona eriştikleri zaman uzaktan karaltısını görerek Rüstendar'a kadar sürdüler... Sultanaşah'ın oğlu Muhammed'i onunla beraber orada bırakarak kendisi atına binip Rüstendar denilen yere geldi. Buranın melikleri kaçıp gitmişlerdi. Vilayetin askerleri buraları yağma ettiler, bu taraftan Veli Çalus'tan kaçmıştı..." (Nizâmüddin Şâmi, 1987: 114-117; Emir Veli ile Timur arasında cereyan eden bu hadise için ayrıca bkz. Şerefüddin Ali Yezdi, 2019: 146-148; İbn Arabşah, 2012: 74-77.)

Toga Timur sonrası cereyan eden bu hadise Grousset'te ise şöyle aktarılmaktadır:

"Toga Timur'un ölümünden sonra, Esterabad, Bistam, Damgan ve Semnan ile Mazenderan'da kendisini hükümdar ilan eden Emir Vali (1360-1384) adında bir maceraperest vardı. Kelat ve Tûs'un hükümdarı olan Ali Beğ'i bunlara ilave edelim. Timur'un yaklaşması üzerine Ali Beğ derhal teslim olmuştu. Emir Vali tarafından tehdit edilen Ali Müeyyed, Timur'u yardıma çağırmıştı. Fatihi iyi karşılamış, Sebzevar'da kendisine saygısını bildirmiş ve onu matbu tanıyacağını açıklamıştı (1381)... Daha sonra Timur kısa bir kuşatmadan sonra Esferayin'deki Emir Vali'yi ele geçirmiş ve şehri tahrip etmiştir... Timur, sevgili Semerkand'ında üç ay kadar dinlendikten sonra Mazenderan hükümdarı Emir Vali'nin işini bitirmek üzere İran'a geri dönmüştü. Emir büyük bir cesaretle Atrak'ten ormanın içlerine kadar toprağını adım adım savunmuştur; hatta geceleyin Timur'un karargahını basmasına ramak kalmış fakat Timur sonunda galebe çalarak, "memedeki çocukların bile" katledileceği düşman başkenti Esterabad'ı ele geçirmiştir (1384). (Grousset, 2017: 468-469). Toga Timur'un oğlu Lokman Emir Veli'nin korkusundan perişan bir halde dolaşırken Timur'un geldiğini ve Emir Veli'ni kaçtığını duyunca derhal Timur'un huzuruna çıkmış ve Timur tarafından Astrabad'ın kendisine verilmesi ile lütuflandırmıştı. (Şerefüddin Ali Yezdi, 2019: 148). O sıralar can korkusuyla tedirgin halde dolaşıp duran Emir Veli ise Halhal şehrine gelmiş burada Mahmut Halhali tarafından yakalanarak Kimari İnak'a teslim edilmiş ve Kimari de onun boynunu vurdurmak suretiyle başını Emir Timur'a göndermiştir. (Şerefüddin Ali Yezdi, 2019: 150; İbn Arabşah, 2012: 77; "...Irak'a gidemeyeceği için Rey yolunu tuttu. Buranın hakimi Muhammed Cevkâr kimseye bağımlı olmayan cömert, cesur ve itaat edilen biriydi. Fakat her nedense Timur'dan aldığı mektup üzerine korkuya kapılmış, gazabına çarpılmaktan korkmuştu. Şah Veli'yi öldürerek kellesini Timur'a gönderdi.".

Tarihler 1392'yi gösterdiğinde Timur Astrabad'a geldiğinde Lokman'ın oğlu Pir Padişah (bazı kaynaklarda Pirek Padişah) şehirden çıkıp Timur'u karşılamış ve ona hediyeler sunmuştur ki bu da bize bu dönemde bu bölgenin yönetiminin Toga Timur'un torunu Pirek Padişah'ta olduğunu göstermektedir. Nitekim aynı yıl Pir Padişah ve bazı emirler Timur'un emriyle Külzüm (Hazar) Denizi'ne açılarak düşman gemilerini ele geçirmiş ve buradan Amul kalesine hücum ederek pek çok ganimet elde etmişlerdir. (Teferruat için bkz. Şerefüddin Ali Yazdi, 2019: 199-200). Timur'un vefatının akabinde diğer ümeralar gibi Pirek Padişah'ta istiklalini kazanmaya teşebbüs etmişse de Şahruh İbn-i Timur tarafından 809 (1406)'da mağlup edilerek Horasan'a kaçmış daha sonra 810 (1407)'da memleketine geri döndüğünde tekrar münhezim olarak Rüstendar'da hükümlan olan Ben-i Badüşban'dan Keyumers b. Bi-Sütun tarafına firar etmişse de burada 812 (1409)'da vefat etmiştir. Pirek Padişah'ın oğlu Sultan Ali de aynı sene ecdadının memleketini ele geçirmek için teşebbüste bulunmuşsa da o da mağlup ve maktul düşmüş böylelikle de Toga Timuriler tamamen ortadan kalkmıştır. (Pool, 2020: 318). Katip Çelebi ise Toga Timur evladının 812 (h)'de tamamen ortadan kalktığını bildirmektedir. (Katip Çelebi, 2009: 390)

3. SONUÇ

Toga Timur bazı kaynaklarda demokratik eğilimlerinden dolayı Serbedariler'e benzetilmekte idi. Kendisi orta tabakadan halkı cesaretlendiren buna mukabil yüksek tabakadan olanlara güvenmeyen bir kişiliğe sahip idi. (Devletşâh, 2011: 309; "*Aşağı ve bayağı adamlara iltifatta bulunur, onlara hediyeler verirken, asil kişilere haşin davranırdı. Bu yüzden büyük adamlar ondan nefret ettiler...*") Toga Timur'un adını taşıyan sikkelere sadece Amul, Meşhed, Kazvin gibi yerlerde değil aynı zamanda Basra ve Bağdat'ta da basılmış olması O'nun ismen de olsa itibarını göstermesi bakımından önemlidir. (Minorsky, 1979: 481).

Devletşah onun bahar mevsiminde Radegan'ın çayır ve çimenlerinde vaktini geçirdiğini kışın da Ab-ı Cürcan ve Düveyn-i Esterabad'da kışlak yaptığını kaydetmektedir. Nitekim o İmam Rıza'nın gömülü olduğu Meşhed-i Mukaddes'te de çok güzel binalar yaptırmıştır. (Devletşâh, 2011: 309). Toga Timur'un Şeceresi Tablo 1'de (Zambaur, 1927: 244) ve Tablo 2'de (Zambaur, 1927: 256) gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu, Ş. (2014). “Serbedari Hareketi Ve Temel Görüşleri”. Mezhep Araştırmaları, VII (I), 129-154.
- Barthold, W. (Trsz.). “Ebû Sa’id”. MEB İslam Ansiklopedisi (İA), (IV): 44-46.
- Devletşah. Şair Tezkireleri (Tezkiretü’ş Şuara. (Çev. Necati Lugal). 2011. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Grousset, R. (2017). Bozkır İmparatorluğu- Attila. Cengiz Han. Timur, (çev. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hâfız-ı Ebrû. Penc Resale-i Târih-i Der Bare-i Hevadis-i Devran-ı Emir Timur Gürgân. (Neşr; Felix Tauer). 1959. Praque.
- Hâfız-ı Ebrû. Zubdat Al Tawarikh. Vol 1, (İntroduction, Editing,&Annotation By. Sayyed H.S. Kamal Haj Sayyed). 2001. byy.
- Hândmîr. Gıyâsüddîn bin Hümâmiddîn El-Hüseynî. Târih-i Hâbîbü’s-Siyer Fî Aḥbâri Efrâdi Beşer. (Mukaddime: Celaledin Hemmanî, Gözetim: Muhammed Debir Siyakî). 1333. İntişarat-ı Hayyam
- Hodgson, M. G. S. (2021). İslam’ın Serüveni-Orta Dönemlerde İslamın Yayılışı II. (çev. Berkay Ersöz). Ankara: Phoenix Yayınları.
- İbn Arabşah. Acaibu’l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela). (Arapçadan Çeviri Ve Notlar: Ahsen Batur). 2012. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Katip Çelebi. Kitab-ı Cihânumâ. C.I .Tıpkı Basım.2009. Ankara: TTK Basımevi
- Kazvînî. Kadı Ahmet Gaffârî. Tarih-i Cihân-Ârâ. (Haz. Abdülkerim Corbezedâr). 1396. Byy. İntişarat-ı Esatir.
- Kazvînî. Hamdullah Müstevfi-yi. Tarih-ı Güzide. (Çev. Mürsel Öztürk). 2018. Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, E. (2009). “Serbedariler”. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (36):549-550, İstanbul.
- Minorsky, V. (1979). “Tuga Timur”. MEB İslam Ansiklopedisi (İA), (XII/I), 480-482.
- Minorsky, V. (1931). “Manuel De Genealogie Et De Chronologie Pour L’histoire De L’islam”. (By., E. De Zambaur), Bulletin Of The School Of Oriental Studies, (Vol.6, No 3.) 797-802, Üniuersity Of London
- Nizamüddin Şami. Zafername. (çev. Necati Lugal). 1987. Ankara: TTK Basımevi.
- Özgüdenli, O. G. (2007). “Olçaytu Han”. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (33), 345-347, İstanbul.
- Pool, S. L. (2020). İslam Devletleri Tarihi- Başlangıcından 1927 Yılına Kadar. (İlavelerle çev. Halil Edhem Eldem, Yay. Haz. Samet Alıç). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi. (çev. Aykut Kazancıgil & Ayşe Bereket), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- es-Semerkandî. Kemâlüddîn Abdürrezzâk. Matla’u’s-Sa’deyn ve Mecma’u’l-Bahreyn. (neşr. Abdülhüseyn Nevâtî). 1353. Tahran.
- Spuler, B. (2011). İran Moğolları-Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri,1220-1350. (çev. Cemal Köprülü). Ankara: TTK Yayınları.
- Şerefüddin Ali Yezdi. Emir Timur (Zafername). (çev. Ahsen Batur). 2019. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1967). “Emir Çoban Soldoz Ve Timurtaş”. Belleten,(XXXI), 601-646.
- Yuvalı, A. (1994). “Ebu Said Bahadır Han”. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (10), 218-219, İstanbul.
- Yuvalı, A. (2000). “İlhanlılar”. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (22), 105-108, İstanbul.
- Zambaur, E. De. (1927). Manuel De Genealogie Et De Chronologie Pour L’histoire De L’islam,, Avec 20 Tableaux Généalogique Hors Texte Et 5 Cartes, Librairie Orientaliste Heinz Lafaire, Hanoure.
- <http://www.lugatim.com/s/teberzin>. Erişim Tarihi:09.07.2021.